

3444

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

МУЗА

Музей
М. Муз. п. ...
Фладельфы — 23-а і Брази муз.

1946

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

3444

МУЗА

та

інші оповідання

Дар Миколай
Гуцакевич

1946

diasporiana.org.ua

**Накладом
Івана Манила**

Друкарня Д. Сажина, Авґсбург.

МУЗА

Відпочиванці в оселі „Беркут“ не абияк дивувалися з того, що молодий учений П., замість відпочивати та розважатися разом з іншими, працював. Уже й реченець його відпочинку доходив краю, а він усе сидів у своїй кімнаті, як той ченчик-затворничок у келії, і щось там писав.

Чоловіча частина відпочиванців доброзичливо поставилась до цієї його „поведінки“, а дехто вбачав у цьому навіть доказ багатонадійної талановитости української молоді.

— Це другий Франко, — казали.

— Та й Франко відпочивав, щоліта бував у Криворівні, годинами просиджував з вудкою, а цей...

Але жінки, здебільшого молодші, злегка картали самотника за те, що він цурався лона природи. Як можна, мовляв, не бувати, наприклад, у лісі! У ньому ж так чудово! Смереки — як струни, і він навіть тихої днини звучить, як арфа. Або там, де велетні-дуби потужними вихорами пнуться в небо... Та й сонцем би слід йому скористуватись, щоб позбутись „міської“ блідости. Хоч на думку декотрих та блідість робила його... цікавим, підкреслюючи його чорненькі вусики, схожі на розкриті надкрильця жучка.

Це все казано йому ввічі тоді, як він спускався з свого третього поверху до спільної харчівні, до ясного, як само весняне надвір'я, приміщення.

Показували в широко повідчинювані вікна краси того лона природи:

— Ось погляньте...

Надвір було видно поверх білих завісочок, що їх час від часу ворухив і напинав, як вітрила, надвірний легіт, — мов би та краса, те лono природи дихало.

Вікон було багато, ними майже цілком були заповнені стіни, завісочки тріпотали на всіх тих вікнах — то слабко, самими краєчками, то напинаючись, як лебедині груди. А іноді той вітер проривався й до самого приміщення, торкав папіряні серветки на білих столиках і холодив бадьорливим холодком обличчя, голі шиї та безрукаві руки жінок.

Великі вікна та тріпотливі на них завісочки робили харчівню схожою на морську яхту. Вона, здавалось, пливла в синій океан неба, з його білими „баранцями“ хмаринок, линула, обминаючи, зелений острів недалекоговільхового гаю, прошитого білими нитками тоненьких берізок.

Ближче біля вікон стояли білоквітні кущі ясмину, мішма з іншими деревами. І ті кущі та дерева звичайно й сповіщали про наближення вітру. У харчівні ще його нема, ще завісочки на вікнах спокійно собі висять, а там, дивись, гілки вже гомонять і розсудливо в той та в той бік головами розхитують.

Про цікаву добродія П. блідість та про його чорні вусики казала йому „за правом старшої“ (але такої, що надіялася ще на свої чари) пані В.

Та він на все це тільки посміхався веселими, зовсім не професорськими (хоч і схованими за чорні „колеса“ окулярів) очима. Мовляв: „Так, дуже гарно, не заперечую, але... ніколи“...

Проте, посміхаючись із таким значенням, він трохи кривив душею і — без злого, щоправда, наміру — дурив зичливих до нього відпочиванців. Бо справді він на лоні природи бував. Тільки не там, куди ходили ті, що з ним про це розмовляли, не там, де струнами брипіли смереки, де пнулися в небо потужними вихорами дуби. Навідувався він частенько до невеличкого ліска, що мрійним загишком обступав річку-крутобережку Березницю.

Правда, й туди він ходив не байдики бити, а за ділом: на те умовлене місце виносила йому потрібні для наукової роботи книжки одна молода дівчина, дочка місцевого лікаря. Книжки ті вона брала з книгозбірні свого батька...

З тією дівчиною він познайомився ще на станції Стрий, як їхав до відпочинкової оселі зі Львова. Сталося ж це так. Він стояв у черзі до квіткової каси. Черга була велика і така тісна, як сціплені зуби, люди просто таки душилися в ній. Для нього (себто для пана П.) тиск трохи зменшувався тим, що він стояв між двома подушкоподібними тітусями. Але надія на те, що він закомпостує квитка, була й у нього дуже мала.

Коли це:

— Може, ви купите квитка? Ось жінка продає...

Він глянув: майже на рівні його очей, тропечки нижче, тріпотіли веселими „зайчиками“ усміщені дівочі очі. Як дві великі краплі блакиті. Не просто блакиті, а чогось такого, як квіти петрового батога, коли на них тремтять росинки і в тих росинках грає сонце. Йому ще таких очей не доводилось бачити, хоч він і прожив на світі двадцять шість років.

— „Невже такий відтінок може бути?“ — подумав чи, краще сказати, відчув він тоді. — „І як

він міг зберегтися на вокзалі, серед сотень заспаних облич, сотень вилялях від втоми очей?"

Довкола роїлося і гуло, як на ярмарку. Водночас люди ніби плавали в густо накуреному повітрі, як риба в каламутній воді акварію. Стигались одно з одним, розминались, протискувались боком поміж пліч та спин. А деякі прибивались до черги і застрявали в ній, як риба в мережі.

— Квиток на двох, а мені тільки один потрібен, — так, може, й ви купили б?

Коли вона говорила, її свіжі, трохи припухлі губи рухались якомсь нешвидко, і співрозмовникові було видно її іскристо-білі зубки. Вимовивши останні слова, вона красовито відкинула свою голову, з яснозолотистим жмутом волосся над білим чолом, — і чекала.

Струнку її постать відтінювала присадкувата „фігура“ тієї жінки, що продавала квитка і стояла обік неї.

Отже: блакитні очі, іскристо-білі зуби, яснозолотисте волосся і струнка постать...

А про ймення її він довідався вже тоді, як вони, купивши квитка, протискувались поміж людьми до виходу на перон. Тільки ж вона не зразу сказала, як її звать.

— Хіба без цього не можна? — спитала, оглянувшись через плече, замість щоб відповісти на його питання.

— Не можна...

— Можна.

— Дарка?

— Ні.

— Слава?

— Так. Мирослава...

А у вагоні Слава зробилася раптом „поважна

і на просьбу пана П. бути його першою в новому місті знайомою сказала, що вона не гуляє, а скінчивши щойно гімназію, поглиблює свою освіту читанням книжок із книгозбірні свого батька...

Почувши про книжки, П. ухопився за це: розпитав, які книжки є в її батька, і просив позичити деякі з них для написання однієї статті.

Дівчина згодилась. Перший раз вона винесла книжки до вокзалу, а потім, коли П. ознайомився з місцевістю, вони стали зустрічатись біля річки за залізничною колією. Зустрічались вони звичайно по обіді. Цей час вибрав сам П. з тих, либонь, міркувань, що саме тоді відпочиванці лягали спочивати, не „тинялись“ по всіх усюдах. Не знати тільки, навіщо йому було з цим ховатись... Проте це й увело його співвідпочиванців в оту оману, що нібито він не буває на лоні природи.

Так проминув місяць. Швидко, як один день. Нарешті йому залишилась тільки одна, очевидячки, прощальна зустріч...

І до цієї зустрічі П. вважав чомусь за потрібне підготуватись якнайкраще. Якщо й раніш він не йшов до дівчини без того, щоб не перевірити до десяти раз у дзеркало свого обличчя, краватки й інших деталей туалету, то тепер, уперше за весь місяць, він одягнувся в свій улюблений темносиній шевіотовий костюм і взувся в ляковані черевики. На грудях з лівого боку приколов чудову троянду... Якби хто побачив це, то, може, й здивувався б, бо ж у ліс навряд чи треба було так прибиратись.

Але він жив у кімнаті сам, і ніхто йому цього здивування не висловив.

Пішов рано, але Слава також уже його чекала. І була якась сумна чи збентежена. Навіть у вічі своєму знайомому не дивилась. Та й убрана вона

була теж трохи чи не так, як тільки до театру чи на яке свято вбираються. Була на ній синя коротка спідничка і легка яснозелена жакетка, стягнена на стані легким поясочком такого ж кольору. Тим вона була схожа... на лісовий дзвіночок на струнких ніжках.

Тільки ж, як уже казано, невеселий був той дзвіночок, сумно хилилась його яснозолотиста голівка, не дзвенів цим разом його щебетливий голосочок... Замість того нахилився й зірвав одну, другу квітку (вони стояли на галявині, повній високої трави й квітів).

Труднощі цієї, прощальної, зустрічі відчували обоє. Зокрема нелегко було їм обом говорити. І мимоволі для самого П. склалося так, що він почав з книжок, хоч думав був перше зробити це наприкінці.

— Оце ось ваші книжки, — сказав. — Дуже, дуже дякую!..

Дівчина взяла ті книжки з його рук.

— Ну, що, багато написали? — спиталась, підвівши на нього очі.

— Та... дещо зробив..

І раптом почервонів — почервонів (хоч і учений), аж сльози на очах заблищали. Щоб це приховати, поправив тремливою рукою чорні „колеса“ своїх окулярів. А тоді зважився і сказав рішуче:

— А знаєте? Коли я що й зробив, то тільки завдяки вам... Так, так. Я ж їхав сюди... нічого не робити — відпочивати... От. А трапились ви... Я не міг вас не бачити і... вигадав собі працю... щоб ви книжки носили... Словом, я вас, Славо, кохаю... От. Славо! — глянув він на дівчину благально. — Чи можна мені надіятись?

Дівчина знову підвела на нього росяну блакить

свого погляду — душу свою ним показала і в його душу аж до дна заглянула.

— Отже можна? Можна? Серденько моє! Моя чудова, незрівняна!..

І він узяв її обережно за плечі, а потім за стан і прихилив до себе.

— І я ж тоді, у Стрию, — казала дівчина, повна щастя, — не випадково саме тобі сказала купити квитка... із сотень людей саме тебе вибрала.

Посміхнулась.

— Правда? — не вірив своєму щастю закоханий чоловік. — Ах ти ж моя хитруха!..

А потім відхилив дівчину від себе, взяв обіруч її пишнотолоту голівку і, вдивившись в її личко, в чудові очі, як у самого себе, ніжно поцілував у припухлі уста. Брав легко-легесенько, як щось таке, що за нього не можна руками братись, цілував також обережно.

Дівчина підвела здивовано свої дугасті брови, ніби сказала: „Так оце воно таке, те щастя? Боже, яке ж воно солодке!“

А він, поцілувавши, знову відхилив тую голівку і взяв роздивлятись, вивчати, як якийсь твір мистецтва, кожане обличчя. Погладив пальцем шовк її брови, однієї, потім другої...

Дівчина не сміялась, не рухалась: з подивом приймала, зачудована, поклоніння своїй красі.

Потім того вони пішли трохи далі, посідали на поваленому дереві й узяли розповідати, як вони одно одного полюбили.

— Ти моя муза, — сказав юнак, згадуючи “історію з книжками”.

— А ти... просто мій, — казала дівчина і тупила своєю молодого постаттю до милого.

Цим разом вони побули вкупі довше як звичайно.

Сонце похилилось на захід і, засвітивши верхки видного здаля смерекового лісу, кинуло поміж стовбурами скісне проміння й до того ліска, де сиділа закохана пара. Так немов рефлектор освітив зворушливе лицедійство на сцені.

В цьому освітленні їх і побачила пані В., що, як навмисно, наникнула до того ліска. Побачила — і все зрозуміла... Того ж вечора вона подбала про те, щоб розвіяти гарний міт про гадану працьовитість молодого вченого.

Але йому це було, либонь, байдуже

НА ВЕЛИКДЕНЬ

Петро Явтушенко цілий тиждень носив у серці спогад про те, як пустуха Саня затила його у вербну неділю по вуху вербовим прутиком. Цьвожала жартома по спині, по плечах, приказуючи

Верба б'є,
Не я б'ю,
За тиждень
Великдень, —
Не вмирай,
Червоної крашаночки дожидай,

і один раз так стьобнула по вуху, що він трохи не ойкнув. Як вогнем опекла...

Це було біля церкви, серед воружкої людської гуці, що якраз сунула розходитись після посвячення верби.

Ударивши, Саня сховалась у гурт подруг так швидко, що заскочений несподівано хлопець і не зглянувсь. А перед тим вона зайшла була непомітно ззаду. Отже він не встиг був і подититись на неї — яка вона стала після рздвняних ваканцій, коли вони приїжджали до батьків на село: вона з гімназії, він з учительської семінарії. Блиснули тільки пустотливо йому ввічі сині вогники її оченят та свінули білістю тернового цвіту зубки.

Потім Саня пішла в гурті дівчат додому, а він лишився, дивлячись їй услід. Вуха дуже щеміло. Оглянувшись обережно на свого товариша Семена

Гуньку (чи не дивиться), Петро потер швиденько затяте вухо. Але щоб сердитись на дівчину-пустуху — і не подумав... Навпаки, йому зробилося від цього радісно, легко.

Та й не тільки йому: весело затапцювали на чистому небі легенькі, як пух, весняні хмаринки, засміялося сонце, немов казало: „Бач, бач! То вона його любить, коли цьвохає по вуху... Не зачепила ж вона та, мабуть, і не помітила Семена Гуньку“..

Так, як сонце, думав про цю пригоду й сам Петро. Тим і носив у серці про це солодкий, як саме щастя, спогад та нетерпляче чекав Великодня, коли мав Саню знов у церкві побачити. Та й не тільки побачити, а може, ще й... похристосуватись із нею — торкнутись губами до її ще майже дитячих губцьок або хоч до гладенької, ніжної щічки.

Згадував з утіхою: у неї такий милий вихорок білястого волосся над опуклим хлоп'ячим чолом, бровенята — як м'якенькі пір'їнки, а на переніссі купка дрібнесенького, як пшінце, ластовиннячка. Та й уся вона — як невгомонний хлопчачок...

— Чудово було б, — мріяв закоханий хлопець, — якби вона прийшла до церкви ще з вечора, на „всеношну“...

Тоді в церкві звичайно буває мало людей, і до неї йому було б зручно підійти. Стали б вони десь у затіненому куточку...

Мавши на це надію, Петро й зібрався до церкви, як надійшла нарешті великодна субота, мало не за сонця. Аж його мати здивувалась, бо ж раніш він ходив тільки до утрені, вже вдосвіта. Але їй була приємна така синова побожність, і вона, виряджаючи з хати, радісно його перехрестила.

Дала в кишеню крашанку, щоб міг із кимсь похристосуватись...

Трохи побоювався Петро, щоб до нього не причепився Семен Гунька, як це він частенько робив, не вміючи знайти собі поза ним товариства.

Але Семен на „всеношну“ не прийшов.

Ставши під правим криласом, Петро взяв обережно оглядати церкву і тих людей, що вже в ній були.

У великій порожняві церкви було врочисто й тихо. Бубонів тільки зглуха посеред церкви голос дячка, що читав „апостола“ . Гудів басом, як у барило: бу-бу-бу.

По затінених кутках чорніли окремі постаті вірних, а як хто увіходив, човгаючи чобітьми, звуки від ходи шугали аж під склепіння, як шелест крил якихось невидних птахів.

Ті постаті, що, як і Петро, стояли під криласом, були зовсім ненорушні, і здавалось, що то не люди, а стовпи, які підпирають крилас. Тут було зовсім темно, і не видно було, хто стоїть. Та Петро знав, що серед них Сані не могло бути, а напевно були тільки такі побожні люди, як дід Варстоломей або Іван Гиря. Тож він напружено прислухався в інший бік — до вхідних дверей: чи не почувється, часом, гарячий дівочий шепіт... Бо звичайно дівчата приходили гуртом і не шепотіти не могли навіть у церкві.

Але ніякого шепоту не було.

Власне, шепіт по якимсь часі таки почувся, але то був не той шепіт, що його так напружено чекав закоханий хлопець. То з'явилися несподівано хлопці-малюки і заходились грати в церкві у кузьмірки. Гасали меткими тінями з одного кутка в другий, з криласа на крилас. А як вони таки ро-

зуміли, де вони це робили, то й намагалися бігати безшелесно, говорили притишевеними голосами і замість сміятися тільки вряди-годи зглуха кихкотили...

Одному з них сталася прикра притичина. Він заховався був на криласі. А як ті, що шукали, довго не могли його знайти, він вистромив голову крізь щаблі баляс, щоб неголосно кукукнути, мовляв, „осьдечки я, агов!“ Прошилив голову, а виїняти назад не може. Злякався сердега та й став голодно плакати. Кинулась до нього вся метка хлопчаків, але зарадити лихові їй ці не змогли, тільки зчинили галас на всю церкву.

Це урвало терпець дідові Варстоломеєві. Перервавши шепотіння молитви, він пішов помалу на крилас того бідолашного хлопця визволяти. А визволивши, узяв його за вухо і мовчки повів із церкви. По дорозі захопив вільною лівою рукою ще одного шибеника, що необачно наскочив у темряві на діда. Всі інші пустуни врятувалися завдяки тому, що в діда було тільки дві руки... Але з церкви всі мусли тікати...

Після цього в церкві знову зробилося тихо. Знов стало чути басисте дякове бубоніння. Одноманітне, невеселе.

Петро далі чекав, прислухаючись до дверей, але марно. Так і простояв, сердешний, аж до світу.

А людей у церкві ставало дедалі більше. Уже вони суцільними лавами стояли попід стінами, цілими масами під криласами. Помалу і Петра обступили поважні постаті дядьків, що нанесли повну церкву важкого духу лінтваревих кожухів, нових, злежаних у скринях свит. А що разом більше заяскріло в церкві свічок, то можна вже було бачити окремі бороди, ще мокрі від умивання

вуса, червоні від світла, ніби загничені, лица.

У цій гушці годі було якусь там Саню побачити, хочби вона й прийшла.

Та Петро крутився на всі боки, оглядався раз-у-раз: Саня, як одна з інтелігенції, могла й під криласом, серед поважних дядьків стати.

Але її не було.

Біля іконостасу засвічувалось дедалі більше свічок. Ніби золото ікон розтоплювалось від щораз більшого тепла в церкві — від свічок і людських тіл — і скапувало вниз золотими краплинами. Густо запахло воском...

Та от нарешті засяяло ціле море світла: засвітили панікадило. Немов саме сонце спустилося з неба, щоб розігнати з церкви тіні-смутки і зробити людям радість. І, ніби відгукуючись на цю радість, десь там, у притворі, залунав радісний спів:

— Христо-ос воскрес-ес із ме-ертвих...

Петро крутився туди й сюди, навіть міняв місце — вийшов з-під криласа, шукаючи в морі загальної радості своє щастя. Але його не було.

Уже півча і всі інші, що творили радісне дійство, пройшли з притвору — одні до віттаря (лицедій у золотій ризі), а другі на криласи (півчі), а синьоокого щастя все ще не було.

— Христос воскрес! — оповістив з віттаря старечий голос.

— Воїстину воскрес, — відгукнулась шумом моря виповнена людьми церква.

— Христос воскрес! — нагадав удруге голос.

— Воїстину, — гула, як потужний орган, церква.

— Христос... — сказав утретє голос із віттаря.

— Воскрес... — прогула, замовкаючи, спільна радість.

Оглянувся Петро, плавучи в тому морі радості, — і не стямився від щастя: йому кивала при-
вітно головою Саня. Мовляв: „Христос воскрес, —
чи чуєш? Христос воскрес, — чи бачиш?“ „І чую,
і бачу!“ — заспівали Петрові очі, заспівало серце.
Він бачив її чарівне, осяяне вогнями панікадила лич-
ко, милу, запнуту шовковим шарфом голівку з бі-
лястим вихорком над чолом, чув її щебетливу мову,
хоч вона й не говорила.

Але довго дивитись на дівчину у церкві при
свідках (бородатих, поважних) не можна було,
він мусив повернутись і дивитись туди, куди й усі
дивились, — до віттаря.

А там, у золотому віттарі, далі творилось дій-
ство. Вся церква линула на крилах співу, що лу-
нав по черзі то з правого, то з лівого криласу. Спра-
вді, як вимахи крил. У золотому сяйві снувались
прозорі серпанки тиміямю, як хмарне підніжжя для
постатей святих, що стояли (намальовані) вгорі...

Так увесь час — поки правилась служба — і
стояли Петро та Саня: він не обернеться, вона не
підійде. Тож тепер закоханий хлопець чекав того
моменту, коли всі вийдуть із церкви святити паски.
Нарешті й цей момент настав: козухи, борода, ву-
са страшним тиском посунули до виходу. Хоч як
пильнував Петро, щоб не спустити з ока дівчини,
виходячи, але їх роз'єднали: він відстав, а її вине-
сли вперед.

Надворі золотисто-вогняним вінком навколо
церкви стояли люди із своїми пасками. Немов зорі
з темносинього неба впали на землю.

Величньо й радісно лунали голоси півчі серед
нічної надвірної тиші, а повідомляли вони все про
те саме — що „Христос воскрес із мертвих, смертню
смерть подолав і тим, що у гробах, життя дарував“.

Спів той ішов навколо церкви, що, зводячись високо в нічну синяву неба, мовчки слухала — вслухалася. Дзвіниця теж спочатку мовчала, а тоді враз як не вдарить в усі дзвони...

Петро, повний розпачу, що згубив своє щастя, стояв з боку в одному місці, напружено вдивлявся в постаті й обличчя — як вони виходили на світло й ховалися в темряву.

Коли це щось смик його за рукав. Оглянувся: Саня.

— Христос воскрес! — сказала неголосно.

— Воїстину...

Хапливо вийняв із кишені крашанку.

— Так треба ж той... як слід похристосуватись, — сказав ніби жартом, ловлячи в темряві Санину руку (хоч голос йому зривався), і прихилив лице до її усміхненого, осяяного світлом від церковних дверей обличчя. — ... Як слід... поцілуватись, Саню...

— Грішка... Бозя битиме, — збула це дівчина жартом. І ту ж мить його кинула, побігла доганяти дівчат, що йшли навколо церкви.

А Петро лишився на місці з крашанкою в руках. Не відчув того, як з-під пахви випав йому його формений семінарський кашкет.

Підійшов Семен Гунька:

— Христос воскрес...

— Га?

— Христос воскрес...

— А! Воїстину...

І приятелі широким поцілувались. Семен взяв із Петрової руки наготовану не для нього крашанку і вклав туди натомість свою. Так нездійснений Петрів намір похристосуватись був хоч трохи надолужений.

Семен же знайшов і Петрів кашкет: наступив його ногою, а потім нахилився й підняв.

ЩОСЬ БІЛЬШЕ ЗА ХЛІБ

Джура з ночі стояв у черзі по хліб. У шлунку в нього було голодне бурчання, а в серці — Україна.

Не всяке, може, пойме віри, щоб такий собі дев'ятнадцятилітній парубійко (хоч і студент) під час страшного голоду в усій країні та думав про таке, що його ані печуть, ані їдять, — про якусь там Україну.

Але Джура думав. Думав палко й ніжно про ту чайку-небогу, що вивела діток при битій дорозі.

Українські справи йому навіть у снах снились.

Якось йому приснилось, що нібито його душа опинилась на небі.

— Ну що ж, — подумала душа, — треба шукати бога: тут він порядкує... хоч моя тлінна домівка на землі в подобі студента педагогічного інституту й не вірила, що він є...

Коли гляне — аж до неї зближається вусатий дідуган, ніби запорожець. Такого козарлюгу вона бачила в музеї на іконі Покрови Січової: він був намальований унизу і молився, задравши голову вгору, а з уст його ішов на небо напис: «Спаси і захисти наше славне низове військо і всю Україну».

При боці в небесного козака була шаблюка, за поясом — пістолі.

Отерпла з великого дива душа, угледівши на небі такого, хоч і на іконі мальованого, грішника. Аж назад поточилася.

— Не жахайся, праведна душе, — загомонів козак голосом солодким, як мед, — а кажи, чого тобі треба...

— Я шукаю бога, — трепетно промовила душа.

— Так я ж і є бог, — мовив поважно дідуган, поклавши ліву руку на руків'я шаблі, а правою погладжуючи свої сиві вуса, що гадоками звисали йому аж на груди. — Тільки український...

— Український?

— Еге.

— А хіба може бути бог одного якогось народу? — несміливо усумнилась душа.

Козарлюга зареготався.

— Чудасія та й годі! А ти ж як думала? Один бог для всіх? Ти думала — як народи однієї віри, воюючи поміж собою, моляться тому самому богові про перемогу над ворогом, так він і є один? Як би ж він, один для всіх, та допомагав усім? Це було б так, якби хтось, люблячи півнячу чубійку, кидав одного півня на другого. Ні, у кожного народу свій бог, і той бог допомагає своєму народові у всякому ділі. От і я при зброї, — тут козак брязнув шаблюкою, — так це для оборони народу українського. У нас дуже довго було саме «слово гаряче за зброю», — тим ми й пасли задніх. А треба боронитись зброєю... та й іншими ділами. Віра ж без діл мертва єсть. Ну, ходім, я поведу тебе в рай...

— «Треба нам боронитись ділами», — думав частенько Джура й сам. А найперше й найважливіше, на його думку, діло була боротьба з постійною в містах на Україні небезпекою — російською мовою в побуті.

І в черзі Джура розмовляв тільки по-українському. Підкреслював це, чуючи з болем душевним

покалічену мову чержан, жителів українського міста.

А вже був ранок. Уже світло ліхтарів зробилось недоречне в ранковій видноті вулиць: біле й непотрібне, воно кололо очі, немов гострі скляночки.

На вулицях заскрипіли колесами по снігу перші ранні підводи, зганяючи голодних гав, що роздовбували своїми товстими шпичаками-дзьобами мерзлі кізяки. З'явилися двірники з своїми мітлами та лопатами і стали відмітати та відгортати з хідників сніг.

По-видному чержани розібрались, хто за ким стоїть, роздивились одно на одного.

Джура стояв за тіточкою в теплій саморобній хустці і з увітливим виразом на обличчі. Далі стояв дідок із сивою, «культурно» підстриженою борідкою. Дідка Джури треба було знати на той випадок, коли б тіточка якось зникла.

А як хліба ще не було та скоро й не могло — це всі знали — бути, то люди собі мирно гомонили про стороннє — про се, про те.

До Джури обізвалась тіточка. Запитала:

— Ви, мабуть, із села?

— Чому ви так думаете?

Тіточка трохи ніби зніяковіла.

— Та от ви наче не вмієте правильно балакати: «тре-ба», «че-ер-га». По-хахляцькому балакаєте...

— Ні, — прикинув слово, оглянувшись, «культурний» дідок: — вони, знать, з українців. А тільки отой хахлацький, чи, як тепер постановлено казати, «український» язик такий неприємний, аж із душі вернє... Істинне слово, — побожився дідок, — краще собака гавкає, ніж хахли бала...

Джура відчув, як кров ударила йому в лице, а на очі наринули сльози. Це була така образа, якої йому ще не доводилось чути.

Перебивши дідка, він став доказувати, що українська мова щодо краси друга після італійської, що нею розмовляють не тільки селяни, а й у місті, та ще й освічені люди... що він сам студент...

Почувши слово «студент», тітуся неймовірно скинула на нього очима: його одяг та й увесь зовнішній вигляд аж ніяк не були у згоді з цим. На ньому був куценський, з короткими рукавами, вже добре пом'ятий піджачок (він же й укривався ним у холодному гуртожиткові, не тільки носив), а пом'ята й полиняла кепка була схожа на вареницю, налішлену аби-як на його білявий острішкуватий чуб.

— А хіба це красиво, — посміхнувся вибачливо дідок: — самопер попер до мордописця?

— Як? як? — обернулось уже до розмовників скількись чоловіка.

— Са-мо-пер по-пер до мор-до-пис-ця...

— Ви дивіться! — здивувалась увітлива тітуся. — Як же ж таки й кумедно! А що ж воно таке?

— Автомобіль поїхав до фотографа.

Голосний регіт розітнувся в натовпі. А одна якась бабуня навіть плюнула.

Бідолашний хлопець не прибирав, як бути...

Але тут раптом і регіт, і гомін обірвались: привезено хліб, привезено раніше, ніж сподівались.

Люди спочатку заходились були ставати «правильно» в чергу, кожне на своє місце, та як виявилось, що хліба привезеño мало і всім не вистачить, пішли одно на одного потоптом, полізли з божевільними обличчями в купу. Кожне обличчя, здавалось, дивилось тільки в себе і нікого й нічого

не бачило, дарма що очі, як там кажуть, рогом лізли.

Страшений тиск здушив Джурі огруддя так, що він мимохіть виліз угору, на плечі іншим. За-разом цей тиск, помішавши чергу, переніс його блежче до заграбованого вікна, що з нього видавали хліб. Так він мимоволі опинився поперед своїх су-сід — увітливої тіточки та дідка з «культурною» бородою. Йому було соромно перед ними, він без-порадно, з ніяковою усмішкою оглядався на них, але нічого не міг удіяти.

— Не пускайте там без черги! — гукали ті, що були ззаду, що їх черга видушила з себе.

— Студента не пускайте! — гукнула голосом, повним люті, і та тіточка, що за нею Джура стояв спочатку.

Оглянувшись, Джура побачив на виду в неї якнайбільшу до нього ненависть.

— Та який він там студент? — верескнув якийсь, либоєь, чоловічий голос, можливо, «куль-турного» дідка голос. — Хахлацька морда...

— Хахляка...

— Когут!

— Вони там у селі свиней хлібом годують, а тут люди з голоду пухнуть...

— Не пускайте!

— Викиньте там!

Сердешний хлопець відчув, що спина йому стала мокра від поту, а серце — як не вискочить. А заразом почув, як чиясь рука зірвала з його го-лови кепку і швиргнула далеко з натовпу. Хто це зробив, він не міг побачити, бо в той бік ніяк було оглянутись, ніяк було повернути голову.

Страшна лють і образа залили Джурі груди, лице, вуха. Почуття помсти підказало йому думку

вже свідомо, на зло дикій юрбі пробиватись до вікна. І він мовчки, зціпивши зуби, поліз уперед. Гудзики на його піджаку відлетіли, одна пола застрягла між стиснутими тілами, мовби розіп'яли його. Але мета вже була близько. Ще одно зусилля — і його ліва рука ухопилась за ґрати, а права проснула хлібну картку в вікно.

— Ху! — хотів зітхнути щасливий хлопець, тріюмфуючи, маючи вже хліб у руках, — і не зміг: юрба здушувала йому груди.

Це він зробив тільки після того, як юрба викинула його геть, як непотрібного.

Відбігши зопалу геть від страшно́ї колотнечі, Джура лапнувся зненацька за голову, згадав, що на ньому немає кепки, і вернувся її пошукати. Але кепки ніде не було: її десь, мабуть, затоптали в сніг.

Тоді він без кепки пішов додому. Голову йому захищав від холоду його щитинястий, давно не стрижений чуб.

Завернувши в глуху вуличку, що вела до гуртожитку, Джура побачив, як на санях везли замерзлих людей. Сухі, малі та ще й голі, вони були поскладані одно на одного, як дрова, і тільки трохи, аби-як прикриті рогожами.

А як це було на гору і коняка йшла помалу, то він (Джура б то) і пройшов деякий час за тими саньми, дивлячись на сухі, поскрючовані ступні ніг, з білими, «мертвими», схожими на гудзики нігтями на пальцях.

Візник сказав (на запитання одного з цікавих), що трупи везе із станції: у вантажних вагонах померзли.

Але Джура особливо цим не зацікавився: одне — що не вперше бачив таке, а друге — був ущерть переповнений щастям від того, що володіо добрим шматком хліба.

Раптом до нього підійшов гарно зодягнений, але, видимо, вимучений, давно не голений чоловік і тремтливим голосом без найменшої, бачилось, надії попросив дати йому хоч шматочок хліба. Разом з тим він жадібно дивився, аж тремтів, на чорний глетьяк у руках випадково стрінутого простоволового парубійка, Здавалося, ще мить — і він, забувши всяку пристойність та страх, кинеться й зубами вирве той нещасний шматок.

Джура вражено прислухався: чоловік просив гарною українською літературною мовою.

Прохач удруге попросив, додавши, що в нього діти умирають з голоду.

Велике щастя затрепетало в грудях у доброго хлопця, він увесь зашарівся. А тоді простяг руку з хлібом до прохача.

— Вам хліба? Будь ласка!..

І в українських звуках його мови було багато-багато горячого чуття. Прохач зробив здивовані очі, ніби злякався.

— Увесь? А ви ж як?

Хлопець палко перебив:

— Нічого, нічого: я якнебудь обійдуся. А в вас же діти...

Чоловік ухопив тремтливими руками той хліб, відніс його до уст і поцілував. А потім того схопив шорстку парубкову руку своєю м'якою рукою і щиро, гаряче її потиснув.

— Красно дякую! Найщиріше дякую!..

На очах у нього були сльози.

Джура рішуче повернувся і швидко подався своєю дорогою — додому.

Коли він прийшов до гуртожитку, у кімнаті було тільки двоє його товаришів: один читав, уш-

випившись у якусь книжку, а другий щось латав.

— А, це ти з черги? — недбало спитався той, що латав. — А ди ж твій хліб? Не взяв?

Джура, ще повний пойно пережитого, схвилювано і з запалом розповів про свої пригоди, особливо спинившись на кінцевій події.

— І, розумієте, чоловік той говорив чудовою українською мовою.

І, трохи помовчавши, додав:

— Це не те, як говорять по-українському в театрі, у школі, коли ніби на замовлення говорять... Ні! Тут людині загрожує смерть, а вона, знаючи, що на російську мову швидше відгукнуться (бо в місті ж більшість по-російському говорить), звертається по-українському...

Товариші недомисленно скинулись очима, нічого, либонь, із цих його міркувань не зрозумівши. Та й усю Джурину приголу поклали, видимо, на рахунок його, відомого їм, «дивацтва» в українській справі.

А латальник з явним наміром поглузувати спитався:

— Так це ти, мабуть, і кепки там відбіг?

— Та там же.

...А наступної ночі Джури знову приснився український бог. Тепер він сам зійшов до нього на землю, низько схилився над його постіллю, аж вусами об його чоло лескітно торкнувся.

— Добре еси учинив, синашу, — загомонів жозарлюга-бог до нього ніжно, як батько. — Добре, вельми добре...

— Що хліб тому чоловікові віддав?

— Еге.

Джура відчув, що йому стає весело й радісно

на душі, ніби він від солодкого щастя топився і розпливався, як віск.

— Ось поглянь навкруги, — гомонів козарлюга далі. — Бачиш, яка велич, яка краса?

Дивиться Джура — а перед ним Україна, безмежний простір від Прип'яти до Чорного моря і від Попраду до Манича й Бештау міниться далечінню, а на тому просторі сорок мільйонів народу — лемки, бойки, гуцули, галичани, буковинці, наддніпрянці, кубанці...

— І все то один народ.

— »Наш рідний народ«, — з солодким щастям від того, що й він належить до того народу, подумав Джура...

І далі побачив зворушений хлопець, що всі ті сорок мільйонів одиниць почали танути, розпливатись і зливатися одна з одною, а також і з ним в одну цілість. А потім він зрозумів, що його вже нема, а є один український народ.

— Чи тобі так добре, синашу?

— Добре.

— І їсти не хочеться?

— Ні...

— І загубленої шапки не школа?

— Ані трохи...

— Блаженні ті, що за свій народ життя покладають, — прорік поважно козарлюга. — Їхня власна і їх народу слава увік не вмере, не поляже...

І по цій мові тихо віддалився, розтанув у темряві ночі.

А Джура прокинувся. У животі в нього тільки трохи бурчало, але він про те не думав.

ХУКА ДАВ*)

Ще дома, у Львові, збираючись до відпочинкової оселі, Кирделик мріяв про веселі любовні пригоди на лоні природи, може, такі, як у книгах описують та показують у кіні.

Мріяв про очі дівочі, про личенько красне, про постать гожу-вродливу.

Подає, бувало, покупцеві в своїй крамничці патентований засіб „Загладу“, що „вбиває (так він писав у реклямі) кожную блощицю впродовж однієї хвилини“, або японський порошок „Католь“ проти бліх, а ті очі, очі якоїсь Ірки чи Славки, посміхаються до нього з принадної далечіні.

Та от він нарешті опинився в тій країні мрій.

І йому пощастило: першого ж вечора він познайомився з гарненькою панночкою. Тільки ж ім'я її було не Ірка і не Славка, а Мері. Але це ще краще — як у закордонних фільмах.

Його познайомила з панною Мері одна з постійних покупчих „Заглади“, старенька Плющиха, що прибула до оселі трохи раніше. Познайомила, а сама пішла — сліпа й глуха до того, що було надворі, до чудового місячного вечора, — на спочинок. Сказано — старість!

А вечір же був справді надивовижу! Казка, а не вечір! Світ був налитий уцертъ чарівним,

*) Схибив у грі чи стріляючи.

густо просіяним десь там, у безмежному небі, срібно-блакитним сяйвом. І в тому сяйві привидами мріли речі: величній, спиною вигнутій по горі смерековий ліс, що ловив вершками блакитні місячні стріли, широка галявина, а серед неї три поставлені трикутником вілли — „Маратон“, „Беркут“ і „Лідія“

Вілли — осереддя срібно-блакитного світу.

Вони були оперезані по поверхх золотими листвами освітлених вікон, і з того було знати, що відпочиванці ще не спали.

Там емерити*) грали в карти!

Кирделик і Мері стояли край хвіртки біля вілли „Беркут“. Стояли одно проти одного так, як стоять звичайно закохані (хоч про кохання тут ще й рано було б говорити). Кавалер стояв обличчям проти місяця, і те його обличчя, кругле й добре, піднесе не надхненно догори, світилося якнайбільшим щастям. Бачивши це обличчя, можна було б подумати, що світ осяює не один, а два місяці: один той, що горів ясным кружачом на небі, а другий — що стояв на землі біля вілли „Беркут“, з гарненькою панночкою розмовляючи,

В одній руці мав Кирделик ціпка, спирався на нього красовито або вимахував ним у повітрі, а в другій — квітку троянди. Квітку він держав рівно, як свічку, перед своїм веселим обличчям. Вряди-годи підносив її до свого носа-кирді, наче підштовхував його знизу, щоб не журився.

Це він робив тоді, як не здобувався на слово, а панна чекала... (Кавалер же, а не панна мусить вести перед у розмові!). Оце понюхає, втягне но-

*) Старі, пенсіонери.

сом повітря так, ніби смачної нюхти заживав, ах-кне від задоволення і скаже:

— Над рожу немає в світі квітки..

Або:

— Я дуже люблю рожі..

Мері теж „рожі“ були до вподоби.

А втім, вона й сама була трохи чи не така, як „рожа“-троянда. Кругленька й тугенька, як огірочок, рожева на виду (це й при місяці було видно), вона розцвітала в своїй молодості. Волосся ж, розсипане ззаду, як снопик ясного шовку, а спереду зв'язане вигадливим жмутиком, робило її схожою на чубатеньку курочку.

Говорила Мері миттю, так швидко, що й кавалер не завжди міг уторопати. В таких випадках він прихилив своє обличчя до її і ввічливо перепитував:

— Прошу!

Мері ще раз казала те саме і zarazом так пускала з-під лоба біски, що місяць біля віллі „Беркут“ ще дуже яснішав і щиріше розливав своє сяйво.

Поодинокі перехожі скидали цікавими поглядами на щасливу пару.

Було тихо. Тільки десь у сусідній віллі сумовитим баском глухо бумкала гітара і молодий голос проказував слова пісні:

Очі карі, чорні брови,
Не забуду вас ніколи...

Взагалі ж було тихо...

Коли це враз щось як не вдарить, як не схитне зачарований у місячному сяйві світ! Розбудило послуні близькі дерева, ударилось луною в далечінь, аж туди, де дихав (на горі) легким туманом ліс..

Хто? Що?

Чарівник-соловейко!

— Ах-ах-ах-ах! — почався той спів, а далі співун затрусив, забрязчав срібними в калитці грішми, посипав дорогими звуками-самоцвітами. Збирайте, мовляв, закохані, жадібні стріч та любощів у такий вечір...

— Може б, ми пішли на прохід? — обережно запросив свою панну розчулений Кирделик.

— Про мене, хоч і ходім, — сказала швиденько Мері. Сказала голосніше, як треба, бо ж кавалер біля неї був не глухий. А сказавши, оглянулась на сіру постать якогось чолов'яги, що дурним бовдуром стовбичив біля дверей „Беркута“. Мовила вдруге:

— Я радо піду з вами на прохід..

— Прошу! — перепитав ввічливо, прихиливши голову, кавалер.

Мері ще раз сказала те саме. Тільки ж знову так голосно, ніби їй дуже хотілося, щоб де почув не так Кирделик, як отой самітний тюхтій, що незугарний був і такого чудового вечора знайти собі пару.

Кирделик згадав, що Мері оглядалася на нього й раніш.

— „Мабуть, їй чудно його бачити, — подумав. — Стоїть, недотепа, туманіє на місяць... І бувають же отакі... дурні!“

Потім вони пішли. Ідуть, а навколо чари, чари, чари! Справжні дива відбуваються! Усе оберталася до них, немов живе, як вони наближались. Оберталося й дивувалося, зачудоване.

— Дивіться! Дивіться! — здавалось, шепотіло про них з пошаною все, що було навколо. — Вони на прохід ідуть, — він, Кирделик, що торгує у

Львові „Заглагою“, і вона, Мері, продавниця з „Маслосоюзу“...

— Невже? — мовив кучерявий куцт глуду, білий від ряснодвіття проти місяця і притемнений, як старе срібло, у затінку. — Хай же понюхають моїх пахоців.

— Диви! — «крикнула безшелесно звішена над стежкою, де вони йшли, гілка сумного граба, як її вдарив Кирделик вимахом свого ціпка. — Яка чудова пара!

Навіть трава, висока, врожаїста, схиялася обабіч стежки з пошаною і здивуванням перед ними. Трава іскрилась блакитно-місячним промінням, дихала ніжними, неземними пахоцями...

Ішли — як дві райські тині, не торкались — їх несло щастя! — до землі.

То нічого, що одна тинь — чоловіча, мала великуваті штани і вряди-годи їх — непомітно для панни — підсмикала, а друга, тинь панни, була в сміливо-короткій спідничці. Для раю шгани й спідничці ваги не мають, аби були відповідні переживання...

Раптом чоловіча тинь — Кирделик із жахом відчув, що йому більш нічого своїй панні казати. Хоч дозбнею по голові гати! Та ще й Мері, як на те, хочби тобі словечко вимовила... Іде так на пів метра від нього, мовчить.

Аж тепер він зрозумів, яка то нелегка справа ходити з панною на прохід, особливо, як та панна подобається.

Падаючи від сорому в безодню, він ще раз ухопився за троянду (як потопельник за соломинку!). Понюхав разів зо три, ажкнув від задо... Ет, яке вже там задоволення, коли отака скрута! Мовив:

— Ось понюхайте, як чудово пахне.

І прихилився близько до Мериного плеча, аж

волосся, отой розсипчастий шовк, у висок йому залескотало.

Мері понюхала.

— Візьміть собі!

Мері взяла.

Так він позбувся й цієї опори. А панна ж і далі чекала!

Не змігши здобутись на інший звук, Кирделик кашлянув. І в цю мить доля послала йому рятунок: йому спало на думку розпитати Мері про її кімнату — під яким вона числом і чи гарна.

Мері жила на третьому поверсі (отже на тому, що й він), під двадцять шостим числом. Кімната в неї гарна.

— А чи немає, прошу вас, нечисти?

Мері не зрозуміла.

— Ну, бліх чи там блощиць...

Запитавши про це, Кирделик відчув величезну полегкість: про блохи та блощиці він міг говорити без угаву і якнайдовше.

Отож він, хоч Мері й сказала, засоромлена, що в неї нічого цього немає, взяв палко говорити про патентований засіб проти блощиць „Загладу“, про японський порошок проти бліх „Католь“, проте, як ними користуватись. Спростував безглузде патякання ворогів „Заглади“, які кажуть на сміх, що нібито треба ловити блохи і насипати їм „Заглади“ в ніздрі. Ні, „Заглада“ вбиває кожну блощицю впродовж хвилини й без того... Заперечив також дитячу казку про кування бліх. Це ж — не коняка, що взяв її за ногу, гукнув: „Стій!“ і куй... У блохи мала і ніжна ніжка.

Далі він вийняв з кишені пуделко „Католь“ що його на всякий випадок і до відпочинкової оселі взяв. (Бо ж і в відпочинковій оселі все може

бути!). Пояснив, як ним користуватись: треба вийняти цвяшок, що ним заткнуто дірочку, і натиснути... Вийняв той цвяшок.

Мері взяла, зацікавлена, пуделко в руки і потиснула. Пуделко пшикнуло їй в обличчя — і вона закашлялась...

Розмовляючи так — що не кажіть! — любенько про блощиці та блохи, молода пара забула про соловейка.

Але він сам нагадав про себе: ударив з усіх сил над самісінькими їхніми вухами, розлився величним рокотанням.

— Ах-ах-ах-ах! Я ось, я ось, я ось... Слухай, світе! Слухайте, жадібні кохання й закохані..

Закашлявшись, Мері похопилась віддати кавалерові (простягнувши руку й відвернувшись від нього) пуделко з „Католем“ і сказала, що час уже йти додому. Кирделик хапливо на це згодився, бо злякався, чи не попсував справи, чи не переборщив часом давши Мері понюхати „Католю“. Та й робилося холоднувато. З-під лісу сунувся на галявину по траві срібною павоттю туман і ніс уже нічний похолод.

Коли вони прийшли до дверей Мериної кімнати і ті двері відчинились, Кирделик зазирнув з цікавістю в середину. На мить він побачив усю красу й принаду жіночого мешкання; чисту й ясну в електричному світлі постіль з білим мереживом, що тільки трісі (але то хитрощі!) визирало з-під ліжника, якісь там рушники, квіти тощо. Почув ніжні пахощі, що ними була напахана кімната...

Еге, багато чого витіває жіноча стать на згубу нашому братові — чоловікам!

Але... зайти до цієї чарівної кімнати Кирделикови не довелося, дарма що після вдалого проходу він такої набрався сміливості, що трохи чи не прямо натякнув на це виразною мовою своїх очей;

прискалено моргнув, мовляв, „може б, мені зайти?“

Мері, як дівчина чесна, цього не дозволила.

Потім двері зачинились перед самісіньким його носом-кирдею, і останнє його недомисленне „прошу!“ залишилось без відповіді.

Кост — „Ну, нічого, — посміхнувся він багатозначно сам до себе. — Ми трохи почекаємо: ще соромиться, не звикла“...

Але й того, що він цього вечора здобув, було більше, ніж досить. А це ж тільки один вечір! А чого можна досягти за місяць!

І він не пішов, а полетів до своєї кімнати. Зопалу навіть пролетів був її, аж за ручку чужих дверей узявся... І тільки похмуре з-за тих дверей „хто там?“ (як воно могло бути похмурим такого вечора!) охануло його. А в кімнаті він підкинув трохи не до стелі спочатку одну; а потім другу ногу. Заглянув у дзеркало — і не впізнав свого обличчя. Місяць! Справжня місяцева повня! Якби не було в кімнаті зайвого тепер електричного світла, в ній би було видно від його обличчя, як удень.

Сон довго його не брався. Крізь мрії-дрімоти, незабаром після того, як ліг, Кирделик почув у коридорі ніби Мерин притишений голос, а з ним разом бубонів якийсь чоловічий, теж притишений.

Але то, може, йому тільки почулось. Заснув же він аж перед світом. Та й то: спав чи не спав — уже й схопився. Прочинив вікно — і вперше в своєму житті довідався (міська ж людина!), що на світі є зозуля. Її задумливо-приглушене, немов у порожню пляшку вигукуване „ку-ку“ залетіло до кімнати разом із ранковою свіжістю. Стояв, пив очима темно-смагадкову хмару лісу на горі, вирізьблену на тлі ніжної блакиті неба, і слухав: тее „ку-ку“ капало в його серце солодким бальзамом...

Хіба можна такого ранку бути в хаті?!

Йому спало на думку зробити Мері приємну несподіванку: поки вона спатиме сном невинної дитини, піти й нарвати росою окроплених квітів.

Вийшов обережно (щоб не заскрипіли двері і ніхто не підглядів), пройшов навшпивки м'якою підстилкою повз Мерині двері: звідти ані шереху. — „Спить іще, голубонька“, — ніжно подумав — і збіг швиденько вниз. (Коли він і навчився так спиритно бігати?)

Надворі скрізь іще стояли вранішні холодки, і галявина була палита ранковою прохолодою, як келих вином.

Усе ще спало. Спали по-дикунському байдужі до краси природи соньки-люди, спала похилена під вагою роси трава, спали куці глоду. А білоногі (у білих панчішках), розкидані по галявині упродів берізки тільки-но пролупувались, ловлячи вершками перші промені сонця.

За хвилину-дві людина з таємничим наміром, що вийшла з вілли „Беркут“, опинилася під вербами біля річечки Березниці.

Боже! Яка сила тих квітів! Ось ромен. Зорить широко розплющеними дитячими очима, виглядає сонця. Наївна квітонька! Вона й у голові собі того не покладає, що по якомусь часі буде в чарівній рученьці гарненької панночки або, може, й у її ясному волоссі білою зіркою зорітиме! Сумно стоять на своїх тоненьких травинках-ніжках фіялкові лісові дзвіночки. Вони, сердешні, зовсім ще сонні. Але то нічого! У гурті з роменами й вони повеселішають, особливо, як довідаються про його, Кирделикове, щастя. А он... Тю-тю-тю! Скільки їх! Справжні ризсипица ніжної небесної блакиті, цілі голубоцвітові озерця у зелені трави. Незабудьки!

Ці малі зоренята прямо скажуть Мері про його до неї чуття, про те, що він ніколи її не забуде. Ба, може, й натякнуть на те, що вона, певним робом поводячись, могла б стати співвласницею його крамнички і... його серця.

— „Добре, що я їй учора про все розповів, — подумав задоволено. — Тепер вона знає, що я добре уситуйований“...

Наостанку нарвав він іще вогників, що, як малі ставнички, полум'яніли багатьома язичками червоного цвіту.

Отже білі, блакитні, фіялкові й червоні квіти. Який пишний букет він мав тепер у руках! Але, захопившись квітами, він спустив з ока росу. Був заброджений по коліна, і мокрі холоші прикро липли до тіла. Але що то! Дрібниця! Буває ж так, що закохані й у справжню холодну воду стрибають, щоб докзати свої гарячі почуття...

Ідучи назад, він вирішив обов'язково привести на цю галявинку Мері. Бо ж галявинка така чудова: трава, квіти і — головне — захищена з усіх боків вербами. Можна сісти, прим'явши траву, ох на тому горбочку, і... тут ніхто на заваді не стане, роби, що хочеш...

Збігши моторненько на третій поверх, Кирделик підійшов навшипінки до Мериних дверей. Хоч і жартом уже це робив: свій, мовляв. Букет держав на рівні свого круглого, як люлька-череп'янка, усміненого назустріч своєму щастю носа, разом ті квіти нюхав, і через те ніс тонував у них, як у густому лісі.

Натиснув ручку.

— Чи можна?

Двері плавко відчинились.

— Ай! — пискнуло щось таке рожеве, як свіжий ранок, і таке трепетне, як легкокрилий метелик.

На мить закоханий чоловік побачив чарівні жіночі плечі, прикриті тільки „плічками“ сорочки (сама сорочка була багато нижче), розкустране на всі боки, щойно визволене з тугих папільотів, але ще не впорядковане ясношовкове волосся. А потім двері зачинились. Кладнув замок.

— „Гм, — підвів зливано брови заклопотаний чоловік. — Невже ще так рано?

Вирішив тим часом поголитись. Правда, він був після вчорашнього голення досить чистий, але ж у його теперішньому становищі треба було бути бездоганним. Поставив квітки у воду, став голитись, розшукуючи з найбільшою пильністю вирости за ніч корінці, що могли б йому при недалекій зустрічі з панною пошкодити.

— А файна, моя зозулька! — згадував захватно, побачивши на мить у несподівано прочинені двері. — Перша кляса...

Коли раптом чує: у коридорі Мерин голос і... ще якийсь, трохи чи не той, „вечірній“. Кинув бритву, хлюпнув на обличчя водою, рушником витирається. Так хіба ж, як треба, все це зробиш швидко!

Проте за одну мить був готовий, Ухопив ціпок, квіти — і з кімнати...

В коридорі якось упустив ціпка, голосно стукнувши, збив ногою, з страшенним брязкотом, відро, що його, мов навмисно, поставила прибиральниця на дорозі. Але Мері в коридорі вже не було... взагалі нікого не було. Тільки з одних дверей виглянула якась заспана, сердита пика, глянула люто на порушника тиші: який це, мовляв, дідько так так рано товчеться?..

А Мерин голос... не голос, а ранкове пташине шебетання. — був уже десь унизу.

Коли Кирделик спустився і вискочив надвір, Мері була вже за хвiрткою. Тільки ж не сама: з нею йшов отой „сірий“, що стовбичив звечера при вході до їхньої віллі.

Став, як укопаний. В одній руді ціпок, у другій квіти, назустріч ранковому сонцю піднесені, і... рота з несподіванки роззявив.

Було ясно, що пара пішла на ранковий прохід. Мері йшла близько біля свого дивака, майже тупила... І щебетала, щебетала... А з ним же, Кирделиком, мовчала, як пень!

Раптом Мері оглянулась, пізнала його і весело йому на привіт ручкою помахала, мовляв: до побачення! до побачення... Знати було, що в неї так багато щастя, що вона й йому могла трохи вділити...

Іззаду щось закашляло:

— Кахи! кахи!

Оглянувся: Плющика.

— Покинула?

Сердешний чоловік не знав, що відповісти.

— Це вона з тобою так зробила, кахи! як у тій пісні співають, кахи: „Я з тобою вечір стою, на іншого важу“...

— Як у пісні?

— Авжеж. Вона тобою хотіла подратувати отого... кахи!.. бо ще раніш біля нього крутилась... Кахи!

Нещасний Кирделик похилив у великій журбі голову. Прикро йому було до болю, що так несподівано хука дав.

Та ще й якого хука!

РЕВНОЩІ

(Спогад)

Вечір поволі втихомирював чужий, незрозумілий мені гамір міста. Той гамір, як віддалений шум ярмарку, ішов з тієї частини міста, що була на протилежному боці Дніпра, а тут, де був я, стояла сонна тиша глухих передміських вулиць, смітникова нудьга злидарських двориків, кривих парканів, латаних халуп... Глибокий пісок вуличок, поораний колесами, здавалось, приглушував усякий звук, робив по-зłodійському потайним усякий рух... Так, по-зłodійському! Бо мені, селякові, здавалось, що злодії й босяки звідусіль чигають на мене... хочуть відійняти те, що я так цупко держав у руках, — торбу з харчами та добрі, майже нові чоботи. Чобіт я, ідучи до міста, не взував, щоб не побити їх. Набиті за довгу дорогу босі ноги щеміли й пекли, але зате чоботи були цілісніькі, навіть пилом не припали.

У руках я мав добру ломаку, але навряд чи скористувався б нею, якби босяки на мене напали... І острах, разом із першими вечеровими тіннями, закрадався мені в серце.

Але я був уже біля мети своєї подорожі: стояв перед зеленою хвірткою, що вела до невеличкого дворика з хатою на високім шлаковім підмурку. У цих людей, Цимбалів, ми колись із покійним батьком часто ночували, — як привозили сіно чи січку продавати. Та й сам господар цього двору,

швець, нераз бував у нас на селі. Тоді вони з батьком звичайно випивали. Тідні як він гостював у нас, були для мене, селянського хлопця з білим острішком чуба, справжніми святами. Міський гість привозив мені іграшки, цукерки, „ланпасе“, що його довго можна було в роті смоктати. А один раз він подарував був мені бляшаного годинничка, і я гордо носився з ним, затиснувши в кулаці. Випивши, гість хапав мене під руки і вихав аж попід стелею, лякаючи тим мою матір. Я вищав од задоволення та втіхи, як прилащене цуденя. Тільки в очі йому я ніколи нв міг дивитись: вони були в нього якісь безбарвно-холодні, колючі. Але з його усг я чув тільки присмне. Зокрема він не раз, казав, щоб я, як виросту, приїхав до нього, і він навчить мене шевцювати.

Тепер я йшов до нього з надією, що він допоможе мені знайти якусь працю в місті.

Оглянувшись ще раз назад себе, на вулицю, перебравши ще раз з однієї руки в другу торбу з харчами та чоботи, я боязко прочинив хвіртку і ввійшов у двір.

Еге, це було те саме подвір'я, куди ми з батьком заїзджали, і той самий домок на високому підмурку, з високим дерев'яним ганком...

Але... господаря не було дома. Про це мені сказала, вийшовши на ганок, молодиця в короткій спідничині і в тонкій білій блюзці, з короткими по лікті рукавами. Раніш я її в цьому домі не бачив і тепер не міг зрозуміти, хто вона, — господиня чи наймичка. Вона, мабуть, у вікно побачила мою довготелесу постать (я був високий, хоч мені було тільки шіснадцять років) і вийшла довідатись, чого мені треба. Вислухала мовчки мою невковирну мову і вдруге сказала, що господаря немає вдома, що він повернеться тільки на другий день увечері.

— Як хочеш, жди, — мовила, бачивши, що я не йду геть, — а тільки його, може, ще й завтра не буде...

— „Завтра не буде... завтра не буде, — думав я гарячково. — А я ж як? Куди я проти ночі піду?“

— Я тільки перезочую, — мовив я неголосно, і голос мені затремтів.

Молодиця повагалась трохи (це знати було з того, що вона уникала мого погляду), а тоді сказала нерішуче:

— Ну, ночуй...

Так самопихом залишився я ночувати в тому домі, де колись нас із батьком приймали, як гостей.

Господиня не поклякала мене зразу до хати, і я залишився сидіти на ганкові, чужий і боязко напружений. І що більше простягалися вечірні тіні від будівель, то дужче зростала моя тривога. Я вже каявся, що пішов до міста, і ладен був утікати назад у село, де в мене ще була оборона: мати.

Чужій загадковій обрисі будівель у сусідніх дворах робилися дедалі загадковіші й хмурніші. Здавалось, із кожного закутку, з кожних суточок, з кожної темної тіні визирали якісь небезпеки. Мені стали навіть учуватися якісь шерехи та рухи...

Коли це:

— З села, хлопче?

— З Глибокого Яру...

Біля мене стояла висока, з'гнута в плечах по-стать, обіпнута якоюсь старю форменою шинелею чи бекешею з полинялими нашивками. Я зміг у сугінках розглянути його старече голене обличчя, губи, що весь час ворушилися, ніби він жував щось. Мимоволі посунувсь від нього далі. І на те місце, звідки я посунувсь, на скрипучий східець,

старий і сів, постогнуючи та покректуючи. А потім узяв розпитувати мене далі:

— Як же ж у вас там з хлібом? Не вродило?

— Ні, — сказав я.

— Так що й самим не стане?]

— Ні, — сказав я.

— А ще й на місто дай, — промовив старий, — дай, хоч із коліна влуши, хе-хе...

Цей його сміх — беззубий, неприємний — морозом пішов мені поза спиною.

— „Що воно за дід? Чого йому від мене треба?“,

Тут старий підвівся на свій ціпок, похитавшись усією постаттю, і, наблизивши своє обличчя до мого, (аж я почув неприємний дух із його рота), прошептав по-тайности, як змовник:

— А воно так довго не буде! Ось поназдившись...

— „Що так довго не буде? — не розумів я. — Що в селян хліба нема, а ще треба й на місто давати?“

З хати вийшла знайома вже мені молодиця і пройшла повз нас до якоїсь повітки, що стояла уже в темряві.

— Це ж у нього друга, у Цимбала, — кинув старий головою слідком за молодицею. — Молода, хе-хе... А він же підтоптаний уже...

Я нічого не відповів йому, тільки дивився переляканими очима. Тоді старий звівся зовсім на ноги і, похитавши якимось чудово головою та пожувавши невиразно баззубим ротом, пошкандибав собі геть. Був він, либонь, із сусіднього двору, де стояла якась халабуда з проваленим дахом.

А я ще якийсь час сидів на ганку, дивлячись на недалеку гладінь Дніпра. Ріка була почервонена від заходу рештою заграви. Просто над моєю го-

довою через будинок тяглася густа, безперервна грива диму з поблизького фабричного димаря, і від того диму робилося в дворі ще поночіше.

Господиня ні разу за увесь вечір не обізвалась до мене, хоч декілька раз пробігала повз мене з хати та в хату: щось робила швидко, запопадливо. Не покликала вечеряти, як це звичайно буває в селян. І я, розв'язавши торбу, що її разом з чобітьми та ломакою цупко тримав на колінах, повечеряв. Вона це бачила, але нічого не сказала. Тільки коли вже зовсім спеночіло, тихо покликала в хату і провела через кухню й спальню до третьої кімнати. У тій кімнаті, на підстильці, лежала маленька подушечка: то була моя постеля.

Коли молодиця, показавши мені місце ночівлі, виходила, ми зіткнулись у темряві гарячими тілами — і злякано розскочилися...

У якимсь великим дзеркалі, що стояло в цій кімнаті, я деякий час бачив відлиск червоного заходу (вікна були без віконниць), а потім як упав, так і заснув утомним, мертвим сном...

А вранці другого дня я встав дуже рано, щоб швиденько й непомітно вийти з хати: думка була якнайменше заважати господині. Гнітило мене найприкіше для людини почуття — почуття пониження.

Я хотів вийти, ховаючи погляд, але на дверях стрівся з господинею очима, — пропускаючи її в хату з відрами. Мені впало ввічі її молоде й миле, але якесь заплакане обличчя.

Прохогом клинувсь я надвір... Переді мною звелася осяяна сонцем друга половина міста, поєднана з „цим боком“ високопіднесеним мереживом залізничного мосту. Уся „потойбічна“ картина дихала легкою парою, поміж будівлями висіли ще клапті вранішнього туману, а там, де туман здій-

мався вгору, вже ясніло скло й покрівлі блискучими спалахами.

Увесь день я пробув на березі Дніпра, їв хліб і сало, що їх мав у торбі, пив пригорщами текучу Дніпрову воду. Коли я ввечері прийшов на ночівлю, шведця ще не було дома. Господиня знов уклала мене там, де я попередньої ночі спав.

... А в ночі я почув крізь сон, що в хату добиваються грабіжники, гупають у двері, ламають їх. Я хотів підвестися, але якась страшна сила притиснула мене до помосту, немовби я був пригвинчений до нього. — „Це мене зв'язано! — з крижаним жахом шибнуло мені в голову. Хотів крикнути — і не міг. — „Мене заріжуть!“ Напружився з усіх сил, щоб розірвати страшний словивач — і... прокинувся.

Тепер я виразно почув за стіною, в сусідній кімнаті, в кухні, якусь колотнечу, сварку. Чутно було здушований жіночий плач, і час від часу вибухав з брутальною лайкою чоловічий голос, трохи знайомий мені. Так ніби серед грозової тривоги розтинався грім, котився небом, лякав... А далі я з жахом почув, що до мене через середню кімнату (спальню) щось іде. Потім побачив у темряві білу жіночу постать. Я зразу догадався, що то була молодиця-господиня.

— Іди.. від нас! — вимовила вона крізь сльози.

— Іти?!

— Іди...

І вона вибухнула голосним плачем.

Я швидко сів на своїй підстильці, намацав у темряві торбу, чоботи й палицю, а далі й на ноги схопився. Мовчки проскочив повз білясту постать у дверях, що злякано притиснулась до одвірка, мене пропускаючи. Поспішаючи наосліп, я наскочив у темряві (уже в кухні) на якесь відро, відро з

брязкотом покотилось мені під ноги, я хотів поставити його на місце — впустив, теж із страшним стукотом, свою палицю...

Коли я, знайшовши свою палицю, підвів голову, то побачив у блідотьяному чотирикутнику вікна темну постать.

— Павле Петровичу, це я! — скрикнув я розпачливо, згадавши якимсь чудом у хвилину цієї скрути ймення господаря. — Це я... Семен...

Але постать у вікні мовчала.

— Куди ж я проти ночі піду? — майже заплакав я. — Я боюся...

Господар мовчав, як і перше.

Тоді я вискочив з хати, знайшовши в темряві напоначки вихід..

З високого ганку я побачив яскравозоряну картину вночішнього міста, побачив величезне темне тіло покладеного через ріку мосту, окреслене вгорі ясним пунктиром вогнів. Але це було там, далеко, а тут біля мене, не було ані однісінького вогника. Тут стояла зловорожа темрява неосвітленого передмістя.

Збігаючи з ганку, я ступнув зразу через два східці — і з розмаху простягся на землі, ударив торбою, чобітьми, палицею об вимощену цеглою стежку... Позбивав, мабуть, щиколотки... Але ніякого болю не відчув.

Підхопившись знову на ноги, я за мить був на вулиці. На вулиці я побіг далі, відчуваючи під ногами холоднючий (бо була вже осінь) пісок. Один раз так ударився пальцями правої ноги об якийсь невидний у темряві камінь, що аж підскочив та засичав від болю. Але не спинився й на мить...

Незабаром ворожі тіні передміських будівель лишилися ззаду, я вибіг на вигладжене колесами

шосе, що ним я два дні перед цим ішов з острахом до чужого міста. Але тут, обабіч шосе, було ще страшніше — шелюги, що чорною масою розлилися навколо. Це були ті шелюги, що в них міські босяки грабували наших селян, як вони їхали на базар. На пам'яті мені стало жахливе оповідання про одного нашого селянина, що його в цих шелюгах босяки вбили і навіщось зідрали шкуру з лица разом з бородою. Перед виїздом з дому йому тоді — казали — приснилися собаки і червоний півень. Жінка плакала й просила його, щоб не їхав, а він не послухав і ото так загинув...

Жах морозом пройняв мене на згадку про це.

Навколо було страшно тихо. Десь далеко в місті слабко погукували паротяги, а тут, у причаєних шелюгах, стояло ціле море мовчазного жаху.

І раптом цю моторошну тишу розтяв гострий крик якогось нічного птаха...

Я затрепетавсь, як на ножі. Але не спинявся, не міг спинитися — біг, біг. Беззвучно, стримуючи дихання, щоб ворожі сили не завважили мене. Тепер я вже розумів, куди біг: до того хутора, що був там, де кінчались шелюги. Хоч той хутір був зовсім мені чужий, і мене там не знали, але то вже було село, — такі хати, як у нас, такі люди...

По якомусь часі напереді замріли якісь чорні купи: то вже був хутір. Це мене трохи заспокоїло, і я перестав бігти, пішов ходки. Був захеканий, мало не задихався.

На мою велику радість, у дворі першої крайньої хати, що я до неї зблизився, я почув брязкіт відра біля колодязя: щось тягло воду,

Ці звуки були такі знайомі, такі заспокійливі, — і я швидко зайшов до двору.

Від колодязя мені назустріч пішла темна пос-

тять, перехилена відром з водою (очевидячки, бо темряві трудно було розібрати). Я попросивсь почувати... Постать не відгукнулась, а замість того увійшла в сіни і, прочинивши хатні двері, гукнула до хати дівчачим голосом:

— Тут ось хлопець проситься на ніч...

І, не чекаючи відповіді, мовила до мене:

— Заходь у хату!

Я ввійшов слідком за нею в освітлену маленьким каганчиком хату, став біля порога. На полу сиділа, півосвітлена, старенька бабуся і взяла зразу ж мене розпитувати, хто я та чого так пізно йду.

І я, щоб не подумали про мене чогось недоброго, став зразу щиро оповідати про свою пригоду. Розповів про те, як я, залишившись після смерти батька сиротою, прийшов до міста, щоб знайти якусь працю, як спинився у знайомих, як молода господиня прийняла була мене і як господар, добрий колись до мене чоловік, вигнав серед ночі з дому. А чому вигнав — я не розумів... колись гостинці мені привозив, а тепер вигнав...

— А може, то, синашу, були ревнощі? — спитала бабуся.

— Ревнощі? Які ревнощі?

— Такі... Ти ж спав із тією молодницею в одній хаті, а більше там нікого не було...

І, звернувшись до дівчини сказала:

— Внеси там йому, Явдошко, молока...

ГРІХОБОРЕЦЬ

Дужий батьків стусан укинув Радослава-Варлаама до одрини.¹⁾ Важкі двері з грюком зачинились за ним. З розгону впав опальний²⁾ уноша³⁾ посеред кімнати, посковзнувсь долонями на килимі.

Лескітний приторк долонь до м'якого килима струснув уношу сгидою великою.

Гріх! Гріх! Страшний гріх... Тенета дияволів, як казали йому святі ченці, печерники Дніпрові, що просвітили його світлом нової віри. Не торкайся б до цієї розкоші гріховної!

Але диявол обплутував також його тіло липким, як павоть, гріхом — тонкою шовковою сорочкою, узористою з паволоки лудиною⁴⁾, м'якими зеленими сап'янцями...

І Радослав-Варлаам, підхопивсь на ноги, взяв скидати з себе цей бруд,

...Усе сталося й прошуміло, як буря. Пишну й бучну на весь Київ веденицю-весілля урядив був його батько, гордий княжий стольник Вишатич. І чого тільки й не творивсь на тому весіллі! Гудіння сопілей, бренькіт гуслів, висвисти пищалей. Несамовиті п'яні плескання та скоки гостей. І інші всякі дива бісовські, те, що про нього святі чечерники казали: „Як бачиш, зітхни о бозі і сотвори молитву“... Та найстрашніше було наостан-

¹⁾ Спальні. ²⁾ Той, що на нього гніваються.
³⁾ Юнак. ⁴⁾ Верхній одяг.

ку — оця одрина, а в ній він і його молода невіста — вродлива, як сам диявол, Доброніга. Молода мала вже його за весільним звичаєм роззувати, як він, силований проти його волі до цього гріха, вихопився з одрини і зник у темряві ночі. Рятуючись, кинувся він до святих отців-печерників, а як ті прийняли, скинув одяг гріховний і надів шорстку сермягу, в цупкі постолі з нечиненої свинячої шкіри взувся.

Але огніваний батько знав, де його шукати, послав отроків, і ті силоміць узяли його звідти. У великому гніві зірвав з нього батько власноручно одяг смердський і звелів одягтися в пишне одіння боярське. І оне знову вкинув до шлюбної одрини...

А на дворі вже був свіжий, як дитяче личко, світанок. Каламутні більма вікон зарожевіли знадвору, і в тому рожевому світлі ще пишнішою показалася розкіш одрини: східні килими долі й на стінах, лови звірині та ігрища скомороші, на стінах та стелі понамальовувані, у кутку висока візантійської роботи кровать¹⁾, а на ній перини з лебединого пуху, укривало соболеве...

Гріх! Гріх! Спокуса дияволова...

Знову скинув Радослав-Варлаам пишну взористу лудину, поверг її під ноги і став топтати...
— Боже розп'ятий на хресті! Збав раба свого від спокуси...

Далі хотів роззуватися, нахилився до чобота-сап'янця...

Коли це враз відчинилися двері — і ввійшла... Доброніга. Увійшла — і несміливо стала край порога. Впало збентеженому уноші в око, що хтось швидко причинив за нею двері. Чи не батько? Бо

¹⁾ Ліжка.

сама б вона не відважилася після того, що сталося, до нього приходити. Отже, напевно, батько. Ні, сам диявол у його подобі!

— Боже! Спаси і сохрани...

А Доброніга стояла, висока й струнка у своїй золотистій, унизаній самоцвітами лудині, блакитно-ока й рожеволиця. Немов сама ранкова зоря спустилася з неба і принесла з собою ніжне ранкове світло, що грало на самоцвітах, золото-блакитним сяйвом променіючи.

І дивилась тая зоря на Радослава закоханими очима...

— О, ти вже без лудини! — мовила радісно.
— Отець-свекорко сказав роззути тебе...

Кинувся злякано Радослав від спокуси, притулився до стіни, наче влип у неї. Ізігнувся в довгій аж за коліна сорочці, руками голову стиснув, широкими очима, повними переляку, на чудо-вроду, на тії небесні очі дивиться. І ввижаються йому бісики в тих очах, дрібними іскорками стрибають-миготять...

Ступнула Доброніга від порога.

— Я ж люблю тебе, мужу мій...

— Не підходь!

— Люблю...

Опустилась біля нього навколішки, обхопила руками тремтячими його коліна, притулилась лицем гарячим до ноги. Тремтіла вся і йому, своємулюбому, тее тремтіння передавала.

Радослав відчував, як вогонь з її розпаленого жагою тілє переливався в його тіло, а ноги в колінах почали так тінатись, що він не міг уже й стояти.

Розуміючи, що гине, почав він поблідлими устами молитву промовляти:

— Да воскреснеть Бог і разточаться вразі його...

А Доброніга припала вже устами до його ноги, і він крізь тканину сорочки чув той приторк-вогонь запаморочливий...

— Да воскреснеть...

А потім він кинувся всім тілом, вирвав ноти з Доброніжиних обіймів, далі скочив на кровать, зірнувши ногами в перину, мовби в морі гріховному тонув.

Зойкнула з мукою Доброніга, впала ницьма на килим, втиснула лице в долоні — й заридала. Голова й плечі їй скидалися від того ридання, краючи серце уноші жалем болючим. Так, жалем... Але... Радослав ту ж мить побачив у яснім сяйві, що впало з вікна на її перлами прикрашену голову, цілі сонми дрібних, як мухи, нечистих: весельчатими блищиками миготять, хвостиками вимахують, ріжки проти нього наставляють, червоні язички показують, раді, що заволодили людською душею...

— Боже, спаси...

Відчинились двері, і вскочив старий Вишатич. Вельми гнівею він був і в образ страшний: очі кров'ю налилися, довгі вуса, як на вітрі, розвіялись, сивий волос-чуб на обголеній голові гадюкою звивається, у руках пліть семисталкова... І засвистала в повітрі свистом гадючим тая пліть. На плечі, на руки Радославові посипались удари, як вогонь, пекучі.

Тільки ж не боліло від того в уноші, навпаки, ті удари були йому солодкі, як мед. Він і не спробував боронитись, ба й навмисне підставляв плечі, рвав сорочку, щоб биття дужче голому тілу дошкуляло.

— Дякую тобі, Боже, що ти сподобив мене

прийняти муки за святу твою віру! — шепотів він у неземному захваті, дивлячися вгору.

Далі він з радістю відчув, що під рясними вдрами пліті бісовське тремтіння, що перейшло було в його тіло від Доброніги, стало повлі слабути, а потім і зовсім пропало. Це був знак, що бісячекодло не витримало тих ударів, розтеклося без вісти, розтануло, як тале віск від лиця вогню. Йому було ясно, що болем свого тіла він спокутував тяжкий гріх приторку до сосуду диявольського-жінки.

— Дякую тобі, Боже, — почав він голосно співати в молитовному піднесенні хвалу Господеві, — що сподобив еси...

Це викликало таку лють у диявола-батька, що він ухопив святого сина за чуба, стяг з кроваті і поволік з одрини... А далі наказав укинути, як злодія й злочинця, до порубу¹⁾.

Сім днів і сім ночей сидів Радослав-Варлаам у порубі. Нічого не їв, тільки воду пив та молився безнастанно. Схуд, змарнів, очі йому позападали, як у мерця, та стали такі темні й блискучі, як у темнім лузі дві ямки від копита, повні води.

Після цих семи днів бат ко знову звелів одягти його в весільне одіння і прислав йому на спокусу красуню Добронігу. Але та, побачивши його, схудлого, з білявими кушиками рідкої борідки та вусів, відкинулась від нього, не схотіла й дивитись. Очевидячки, біси, що сиділи в її грішному тілі, не посміли й наблизитись до святого уноші.

Тоді гордий батько прогнав його з дому.

Варлаам пішов до святих ченців печерських, і ті з радістю прийняли його. Спочатку він був по-

1) В'язниці.

слухником, але скоро й у ценці постригся.

Жив він увесь час святим життям: їв сухий хліб і тільки раз на день, води теж не багато вживав. Копав печеру вдень і вночі, не даючи собі спочинку, перебуваючи найдовше без сну. Не раз улітку, як було багато комарів, він виходив на двір, скидав сермягу і підставляв своє тіло комарям. Комарі досхочу пили його кров, а він сидів непорушно, прядучи вовну та співаючи псалми Давидові.

Але не зважаючи на це, пекельники ще частенько спокушували його. Найчастіше являлись йому в подобі голих жінок. Тоді він бив себе люто пліттю, смиряючи грішну плоть і відганяючи так спокусників.

Як було йому сорок років, братія печерська обрала його на ігумена.

В цей час він був особливо сильний на неспання. Сам уночі не спав і інших ценців, обходячи келії та печери, будив, щоб не лінувались молитися Богу.

П'ятдесяти років Варлаам став затворником. Замкнувся в тій печері, що її сам викопав, закував себе в залізні закови, надів сиру козячу шкіру, і вона присохла до його тіла. Нужа їла його поїдом, та він не дозволяв собі й раз чухнутись. Через те, що він не виходив з печери навіть для неминучих тілесних потреб, у печері завівся страшний сморід. Той послушник, що приносив йому двічі на тиждень сухарі та воду, відвертався, не міг витримати того важкого духу. Сам же святий затворник навмисно внюхувався в ті пахощі...

Тепер нечисті майже зовсім не сміли підводити його на спокусу. Хіба що сідав которий на віконце в подобі горобця і робив на капость — капав на сухар чи в глечик з водою.

Дожив Варлаам до глибокої старости, висох, заріс геть чисто сивим волоссям, а на виду по самі очі і став схожий на тих святих, що їх малювали паргородські іконописці на іконах.

Так він досяг того, що про нього ще з молодих літ мріяв і що на нього проміняв усі гріховні спокуси, разом з диявольською вродою Доброніги

ЛЮДЯНИЙ НАКАЗ

(З подій 1918 року)

Невеличку, закинуту в глухій степу станцію № зайняв один з повстанських загонів. Власне, загін зайняв селище №, але це віддало в його руки й станцію.

Нова революційна влада вигідно відрізнялася від усіх попередніх влад своєю, сказати б, людяністю. Про це прямо було сказано в наказі Ч. 1 нової влади. Наказ той був надрукований на рудому обгортковому папері великими, як горобці, буквами і приліплений на видному місці — на входних з перону дверях. В цьому наказі якнайрішучіше наказувано всім, а також і воякам загону, шанувати особисту недоторканість громадян, а за таке поширене, майже побутове для революційного часу явище, як роздягання, загрожувано розстрілом. Наказ закінчувався словами: „Хай живе справедливість між людьми і вічна свобода!“

Отже наказ був складений дуже добре...

Зимовий сонячний день грав білими іскрами засніженого степу, гладенькі рейки блискавками мигтіли ввічу. На покрівлі та на карнизах станційного будинку танув сніг і рясними разками крапель стікав з густих, як стряпи, та блискучих крижаних бурульок.

Там же таки вистрибували та вицвірівкували золотими зграйками горобці.

Сонце, блакитне небо, горобці і мирна тиша навівали спокій та легкість на серце.

У почекальні, невеличкому заплъованому та залузаному приміщенні, було тільки троє пасажирів, що їх заскочила чергова зміна влади на цій станції. Це були: кругловида й повнощока, як яблуко, молодиця з дитиною, маленький дідок у старомодній шапці-громачку, з вузличком в одній руці і з ціпком — у другій і якийсь „пан“ у доброму драповому пальті з широким кенгуровим комером.

Ці люди не мали нічого спільного і майже не говорили між собою. Тільки дідок вряди-годи обзивався, здебільшого із здогадом, коли буде поїзд. Говорив він ні до кого, просто в повітря, але з таким, либонь, бажанням, щоб на його мову відгукнувся передусім „пан“.

Та гордий і мовчазний „пан“ не відгукувався. З виразом закам'янілої нудьги на немолодому вже, неголеному обличчі ходив він увесь час по приміщенню і палив пigarку за цигаркою, аж ковтав їдкий самосадовий дим. Його, здавалось, драгувала молодиця, що увесь час гомоніла до своєї дитини. Вона поставила дитину в розгорнутій хустці, як у гнізді, обличчям до вікна і казала, показуючи на голубів, що паслися на станційному подвір'ї:

— Он бач — гуля! Бур-ку-ку-у... бур-ку-ку-у...

Коли „панові“ ця „музика“ дуже вже дошкуляла, він виходив на перон і ходив там з одного кінця в другий, розмірено, як маятник.

Над вечір на станції появились представники нової влади — патруль із двох вояків. Один довготелесий, з довгою шиєю, у довгій шинелі і в капелюсі з опущеними вухами, що робили його хлоп'я-

че обличчя вузеньким, курячим а другий, низький, у короткому по коліна козушку і в якійсь макі-теркуватій витертій смушевій шапці, з-під якої на лобі виглядав острішок волосся.

У довготелесого висів на плечі „обрізан“, а в малого — довга рушниця, що звисала з плеча мало не до п'ят. Вони прийшли з селища, в якому був їхній „штаб“ і яке видно було в сяйві низького вже сонця на певній відстані від станції: дрібними кубиками рябіли домики і гострими шпилями стриміли дзвіниця та баня церкви із золотими хрестами на них.

Прийшовши на станцію, хлопці наникнули до почекальні, подивились мовчки на трьох пасажирів і, нічого не сказавши, вийшли на перон. Знечев'я спинились біля наказу на дверях і стали його читати. Читав високий, з великими труднощами вимовляючи букви та склади. Його губи ворушились помалу, розтягували вимову трохи чи не так, як це він робив колись у першій класі, коли показував склади за вчителем. Очевидячки, йому це робити — читати — було трудніше, аніж збройно саму станцію здобувати.

До них вийшов дідок і спитався:

— Скажіть, пожалуста, коли буде поїзд на Губиниху...

На лиці його був якнайувітливіший вираз, очі швидкими мишенятками перебігали з одного на другого, і в них світилась непохитна віра в повну цих представників влади обізнаність та змогу не тільки оборонити станцію, а як треба, і поїзд „пустити“.

Але... вояки про поїзд нічого не знали. Їх прислано на станцію тільки для порядку, а поїзд — не їхнє діло.

Дідок повернувся, розчарований, до почекальні, а вояки почали крутити цигарки з того ж таки самосаду та з цупкого паперу, вирваного з якоїсь книжки з малюнками. Зробивши цигарки і запаливши їх, почали ходити по пероні туди й сюди.

В пей час вийшов на перон і „пан“ у шубі і теж став ходити сюди та туди. Тільки він чомусь увесь час намагався бути подалі від вояків. Навіть у вічі кидалося, що він, розминаючися з ними, свідомо заходив далі, ніж треба було, — або на самий край перону, або у холодильник від стіни станційного будинку.

Вояки звернули на нього увагу.

— Дивись, яке пальто, — мовив довготелесий, коли „пан“ ще раз пройшов повз них.

— Должно міліонів з десять стое...

— А що воно за пан? — сказав малий, цвіркнувши недбало через губу. — Може, шпійон?.. Треба б подивитись документ...

— А й справді...

Але це зробити вони не зразу відважились: не знали, либонь, як почати, як підступити до цього строгого, похмурого „пана“.

Та от вони розраховали свій прохід так, щоб зустрітися з ним тоді, як він буде найдалі від станції, аж біля водогінної башти, і швидко пішли йому назустріч.

— Документ є? — суворо спитав довготелесий, дивлячись „панові“ в вічі. Той миттю спинився, пообличчю його пробігла тінь страху, і він, розстебнувши пальто, хапливо став діставати документ.

Під відхиленим бортом пальта вояки побачили м'яке золотисте лисяче хутро.

Нарешті пасажир подав тремтливими руками

папірець із штампом і печаткою. У тому папірці було сказано, що його власник — учитель математики в №—ській гімназії.

— Гімназія — це така школа, — пояснив пасажир в той час, як вояк помалу, шепотом вимовляючи слова, читав. — А я там учитель математики — навчаю числити... Розумієте?

Проти сподівання і всупереч його суворому виглядові голос його звучав покiрливо, навіть запобігливо.

— Та то хто-й-зна, — мовив довготелесий, не попускаючи суворости в голосі... — Може, ви... ти шпйов, а тільки написано, що вчитель...

— Авжеж, — підтримав строгим голосом малий. Учитель раптом став ще блідіший на виду.

Він злякано закліпав повіками.

— Та що ви, товариші?! — голос йому зривався. — У документі ж ясно сказано..

Руки в нього трусились, як він застібав пальто.

— Підемо в штаб, там розберуть, — вирішив раптом довготелесий.

— Чого ж у штаб?.. Мені треба їхати...

— Не розговарювать! — гукнув несподівано довготелесий і зняв навіщось свого „обрізану“ з плеча. — Сказано йти, так іди... Ну!

І він указав „обрізаном“ через рейки в напрямі до селища.

У цю ж саме мить розжарені кубики селища та шпилі церкви раптом згасли, притемніли (зайшло сонце), і над степом повіяло тривогою.

Усі три рушили, переступаючи рейки, назустріч тій тривозі.

Ішли: затриманий попереду, а конвоїри ззаду. Під ногами лущав льодок калюжок, що стали шви-

дко зашперхати від вечірнього морозу. Перед ними лежала широка далечінь степу, понята сутіннями й зимовим туманом, тривожно-мовчазна й холодна.

Затриманий час від часу спотикався, зачіпався за якесь обліплене снігом бадилля, кукурудзиння чи щось інше. Але йшли мовчки. Один раз тільки затриманий із жахом почув, як довготелесий сказав своєму товаришеві:

— Отуди в балку...

Оглянувся злякано.

— Не оглядайся, мати твою!... — раптом брутально налаяв довготелесий. — Не знаєш, що не можна?!

Перед ними була крута балка.

— Куди ж ми йдемо? — мало не крізь плач обізвався знов пасажир. — Село ж не там...

— Іди, тобі сказано! — гримнув довготелесий.

І раптом наказав:

— Скидай пальто!...

Пасажир хапливо роздягнувся й віддав пальто в руки малому, що був ближче.

Тоді високий віддав затриманому папірець і сказав, щоб він ішов назад до станції. Та скоро той повернувся йти, як високий підкинув до плеча свого „обрізана“ і вистрелив йому в спину. Постріл лягнув у тумані, але звук упав поблизу, не вихлипнувся за балку. Устрілений обкрутнувся на місці, лицем до вбивця і, поточившись, упав навзнік, головою в кущі якогось чи терну, чи чогось іншого — мертвий. Стріпнувся ще раз, упавши, і потім застиг у мертвій нерухомості.

Довготелесий черкнув сірником і присвітив мерцеві до затіненого вечером обличчя.

— Готовий гад, — сказав. — Хто б його й стріляв, якби не отой чортів наказ... А то ж зразу піде жалітись...

— Еге, — підтвердив малий. — Хай би собі тьопав к чортовій матері...

— Віднеси ж пальто до Маруськи, а я піду назад...

І вони, вийшовши з балки, розійшлися: малий пішов до селища, а довготелесий до станції.

ОЧІ

(Спогад)

Очі... Я їх бачив уранці, ідучи до школи, і вдень, вертаючись додому. Вони були чорні й блискучі, як дві грудочки антрациту.

Тіло, що йому ті очі належали, лежало на сходах при вході до нашого дому. А він, на сходах була тільки голова з незручно вигнутою шияю, а тулуб та ноги лежали просто в вуличній багнюці. Несила, мабуть, було лягти вище...

З першого погляду можна було б подумати, що то купа старого, викинутого на вулицю лахміття, і тільки голі, неприродньо відкинуті, мов неживі, ноги з набряклими та блискучими, як пляшкове скло, литками свідчили про людське тіло. Взуті були ті ноги в старомодні на гумах „штиблети“, в одному з них задник геть розлізся, і звідти світилася гола п'ята...

Це була зовсім ще молода селянська дівчина, що прийшла до міста шукати хліба. Одна з тих, що хиткими тінями снували по дворах, канючили попід віконню „хоч крихітку“ або валялись півживими трупами на вулицях. „По-українському“ чорнява, дівчина була, мабуть, дуже гарна тоді, як не була ще пухла.

Люди, йдучи попід домами та парками, переступали через неї, як через колоду, а я щоразу обминав — ліз у густий, невилазний заміс багнюки.

Ніде ж бо, здається, не буває такого

Болота, як у копальняних селищах Донеччини во-
сени та раною весною! Сотні й тисячі ніг розмі-
шують липкий глинястий ґрунт у невилазне море
багнуки...

А тоді весна була... пам'ятна весна 1933 року.

Як я обминав ту дівчину, її чорні очі про-
водили мене, поки могли. Якось мені спала була, за-
грюзнувши в болоті, калоша (хоч була, як зви-
чайно, прив'язана до чобота мотузком), і я довго ба-
рався, поки надів її знову. Дівчина ввесь час ди-
вилася на мене... тільки дивилась, не мовила ні
слова, не подала й найменшого звуку. Навіть яко-
гось докору не було в її погляді...

Але я не міг витримувати зустрічі з цим по-
глядом. Якщо правда, що людського погляду не мо-
жна витримати, то це були саме такі людські очі...

Прив'язавши похапцем калошу, я захопивсь
піти... Але ті очі я ввесь час бачив перед собою.
У сні вони ввижалися мені.

— Ма-мо! — жахався я серед ночі,

— Чого ти, Господь з тобою? — обзивалася
мати і христила мене. — Чи щось страшне прис-
нилось?

— Очі...

Ті очі не перестали ввижатись мені й тоді, як тіло,
якому вони належали, перестало жити, і його при-
брали з-перед нашого дому. Не забув я їх ще й
тепер і не забуду, мабуть, поки й житиму...

З М І С Т

	Стор.
Муза	3
На Великдень	11
Щось більше за хліб	18
Хука дав	27
Ревнощі	39
Гріхоборець	48
Людяний наказ	55
Очі	62

